

EPONIME MITOLOGICE ÎN TERMINOLOGIA FILOLOGICĂ

Adela MANOLII

Universitatea de Stat din Moldova

Eponimele se atestă frecvent în terminologia universală, în general, și în cea românească, în particular, întâlnindu-se, practic, în toate ramurile și în toate domeniile științifice. În prezentul articol se relatează doar despre eponimele de origine greacă care au contribuit la apariția unor lexeme noi în terminologia lingvistică și literară.

Cuvinte-cheie: termen, eponim, eponime mitologice, terminologie, terminologie lingvistică, mitologie.

MYTHOLOGICAL EPONYMS IN PHILOLOGICAL TERMINOLOGY

Eponyms are frequently encountered in the universal terminology in general and in the Romanian in particular. Practically they are used in all branches and fields of sciences. The paper deals with eponyms of the Greek origin which have contributed to the appearance of new lexemes in linguistics and literary terminology.

Keywords: term, eponym, mythological eponyms, terminology, linguistic terminology, mythology.

Eponimele sunt termeni comuni care provin de la nume proprii (nume de persoane, personaje literare, mitologice, locuri geografice etc.), desemnând, de fapt, o altă entitate decât cea pe care au numit-o inițial.

Termenul *eponim*, preluat în română din limba franceză, își are, de fapt, originea în grecescul *επώνυμος* „cel care dă numele”. Consultând diverse dicționare, am selectat sensurile cuvântului *eponim*: magistrat care, în cetățile Greciei antice și în vechea Romă, dădea numele său anului (mai ales, primul dintre cei nouă arhoni ai Atenei antice sau dintre cei doi consuli ai Romei); zeitatea, persoana reală sau legendară, eroul care dă numele său unui loc, unui oraș, unei regiuni etc.; stațiunea arheologică unde a fost cercetată pentru prima dată o cultură materială și care, ca urmare, a dat numele culturii; (în terminologia medicală) noțiunea, boala, sindromul, structura, metoda etc. ce poartă numele persoanei care, pentru prima dată, a descoperit unul dintre aceste fenomene; numele propriu devenit nume comun; substantivul comun care își are sursa într-un nume propriu. Definiția este cât se poate de clară: este vorba de personaje ale căror nume proprii ajung să desemneze altceva (orașul Atena, de exemplu, a luat numele zeiței Atena) sau care au căpătat valori comune și servesc la desemnarea unor clase de obiecte: *atlas*, *algoritm*, *badminton*, *cadran*, *watt* etc.

Fenomenul eponimic se atestă frecvent în terminologia universală, în general, și în cea românească, în particular, eponimele întâlnindu-se, practic, în toate ramurile și în toate domeniile științifice, servind drept sursă etimologică de nume comune, a diferitelor derivate ale acestora incluse în termeni sintagmatici [1, p.3].

Se pare că cele mai multe eponime se atestă totuși în terminologia medicală, fiind scrise și un șir de dicționare care descriu eponimele din acest domeniu, printre care: Горбач Н.И., Гурленя А.М. *Эпонимический словарь в невропатологии*, 1983; Блейхер В.М. *Эпонимические термины в психиатрии, психотерапии и медицинской психологии*, 1984; Топоров Г.Н. *Эпонимические термины в клинической анатомии человека*, 1988; Самусев Р.П., Гончаров Н.И. *Эпонимы в морфологии*, 1989 ș.a.

Fiind interesați de filologie, ne-am propus să analizăm în prezentul articol doar eponimele de origine greacă care au contribuit la apariția unor lexeme noi în terminologia lingvistică și literară, mai ales că un studiu similar nu este cunoscut deocamdată.

În terminologia lingvistică *eponim* este folosit cu trei înțelesuri: în primul rând, cel indicat de definiția oferită de dicționare, apoi termenul mai este folosit pentru a desemna numele proprii devenite nume comune, dar și substantivele comune care își au sursa în nume proprii. Considerăm că ar fi bine ca noile ediții ale dicționarelor să completeze definiția, consacrand uzul actual.

În general, termenii noi își au sursa în patronime (*algoritm*, *diesel*), prenume (*felix*, *oscar*), nume mitologice (*atlas*, *eolian*), nume de personaje literare (*tartuffe*, *don juan*), nume de țări, provincii, localități, cartiere, planete (*damasc*, *șampanie*, *uraniu*) [2]. În prezentul articol ne vom referi însă doar la numele-sursă de origine mitologică, numite de noi *eponime mitologice*.

Ne-am propus spre analiză câteva eponime mitologice atestate în terminologia filologică românească, în scopul de a le scoate în evidență și de a le face cunoscute cititorului.

- Instituția culturală care îi reunește pe cei mai de seamă savanți și artiști se numește astăzi **academie**, termen care are la bază grecescul *ακαδημία*, format de la numele eroului atenian Academos (*Ἀκάδημος*). Acest erou le-a dezvăluit fiilor lui Tindar, Castor și Pollux, frații Elenei, locul unde Teseu o ascunsese pe frumoasa lor soră, răpită și dusă din Sparta la Afidna [3, p.23]. Locul unde a fost înmormântat Academos era înconjurat de o pădure sacră, iar Platon a întemeiat aici o școală de filosofie, care, la rândul său, a preluat numele eroului. Spartanii l-au venerat mereu pe acest erou pentru informația oferită și nu intrau niciodată pe teritoriul Academiei în timpul incursiunilor lor în Atica.

Substantivul *academie* denumește astăzi și societatea de învățați, de literați, de artiști etc. creată pentru dezvoltarea științelor și a artelor, precum și școala de învățământ superior [4, p.4]. Termenul este productiv în română, contribuind la formarea derivatelor: *academic*, *academician*, *academism*, *academist*. Este frecvent utilizată și expresia *stil academic*, avându-se în vedere un stil corect și elegant.

- Adjectivul **apolinic** denumește arta orientată spre ordine și măsură, destinată unei contemplații senine, detașate. Termenul *apolinic* a fost folosit și de Nietzsche, prin care înțelegea o atitudine meditativ-teoretică, bazată pe ordine, armonie, echilibru și măsură; claritate în gândire. Se atestă și în îmbinarea *armonie apolinică*. Așadar, termenul provine de la numele lui Apollo (Apolo), zeul soarelui, protectorul poeziei, muzicii și al artelor. Era fiul lui Zeus și al Latonei și fratele geamăn al zeiței Artemis. Avea darul profeției, fiind considerat și patronul oracolelor și ocrotitorul orașelor [1, p.12]. În Grecia, cultul lui Apollo a prevalat asupra cultelor celorlalte divinități, având o importanță majoră pentru dezvoltarea culturii grecești, pentru că reflecta cele mai limpezi și mai „solare” aspecte ale acesteia. În mitologia greacă, Apollo personifică sufletul rațional, figura sa opunându-se acelor personaje și aspecte ale mitului care, dimpotrivă, reprezintă pasiunile și instinctele animalice [3, p.85].

- Substantivul **aristarh** denumește un critic erudit, sever, dar cu dreptate și provine de la numele lui Aristarh din Samothrace, critic și filolog grec, gramatician alexandrin [1, p.14]. Aristarh a fost urmașul lui Aristofan la conducerea Bibliotecii din Alexandria și era considerat prototipul criticului sever, dar cu dreptate. Opera sa este foarte vastă (peste 800 de titluri) și variată (a scris ediții critice, comentarii ale operelor autorilor antici, tratate de morfologie și sintaxă) [5, p.73].

- **Batologie** este numit fenomenul repetării inutile și plictisitoare a unor cuvinte sau fraze care au fost spuse deja [1, p.20] și are la bază numele lui Batos (*Βάττος* „cel cu limba legată”), rege din Cirene, care, fiind bâlbâit, repeta adesea același cuvânt. Miturile spun că Batos, fiind păstorul lui Neleu, a fost martor la furtul unei turme a lui Apollo de către Hermes, care a cumpărat tăcerea păstorului dându-i una dintre cele mai frumoase vaci. Batos însă nu s-a ținut de cuvânt, divulgând secretul în schimbul a doi bani (Hermes l-a pus la încercare, schimbându-și înfățișarea). Astfel, Batos a fost transformat în stană de piatră, aceasta permițând identificarea metalelor prețioase cu care intră în contact [3, p.136].

- Substantivul **liceu** denumește astăzi ciclul de învățământ, superior celui gimnazial. La grecii antici însă *λύκειο* era unul dintre cele trei gimnazii ale cetății, numit astfel pentru că se afla în apropierea faimosului templu dedicat lui Apollo (Likeios era epitet atribuit zeului Apollo, având semnificație neclară: se credea că derivă din grecescul *λύκος* „lup”, însemnând „cel ce omoară lupii”, sau din *λύκη* „lumină”, având semnificația de „aducător de lumină” [3, p.501]). În acest liceu de la marginea orașului Atena a predat Aristotel filosofia, plimbându-se împreună cu elevii săi prin parcul special amenajat (*λύκειο* mai era numit și un vechi loc de plimbare în Atena [1, p.82]).

- **Satiră** este numită scrierea „în versuri sau în proză în care sunt criticate defecte morale ale oamenilor sau aspecte negative ale societății, cu intenții moralizatoare” [4, p.947]. La grecii antici și la romani astfel era numită piesa de teatru în care personajele principale erau *satiri*, adică ființe cu cap de om, acoperit cu păr, cu coarne, coadă și picioare de țap sau de cal, prin care anticii personificau instinctele brutale. În mitologia greacă Satyros (*Σάτυρος*) reprezenta divinitatea pădurilor și a câmpiilor, fiind pe jumătate om, pe jumătate țap și făcea parte din cortegiul lui Dionisos. Satirilor le este caracteristică predilecția pentru vin și pentru toate plăcerile senzuale, reliefată în iconografie prin prezența unor atribute, precum ciorchinii de struguri, tirsul și diverse recipiente de băut [3, p.739]. De la numele acestei divinități s-a format eponimul *satir*; acesta, la rândul său, a contribuit la formarea derivatelor: *a satira*, *satiră*, *satiric*, *a satiriza*, *satirizare*.

În română, prin extensie, termenul *satiră* denumește și scrierea, opera cinematografică, discursul etc. cu caracter biciuitor, mușcător [1, p.142].

Am constatat că cele mai multe eponime din terminologia literară țin de versificație, denumind anumite tipuri de versuri, strofe sau chiar de poezii. De exemplu:

- Adjectivul **adonic** este utilizat în expresia *vers adonic* și denumește versul antic compus dintr-un dactil și un spondeu sau un troheu, folosit în versificația greacă și latină [4, p.14]. După dicționarul lui Ion Pachia Tatomirescu, prin adonic (sau adoneu) se înțelege versul, dar și ritmul, specific prozodiei antice, greco-latine, constând din cinci silabe, dintre care prima și a patra sunt accentuate, îndeplinind totodată și funcția de „încheietor” de strofe safice [6]. Menționăm că în poezia *Odă* în metru antic, de M.Eminescu, fiecare strofă safică se încheie cu un vers adonic: Singurătății; Ne-ndurătoare; Apele mării; Pasărea Phoenix? și Mie redă-mă (v. ritm / strofă safică). Pentru prima dată, în românește, trimitere la adonicul vers se face de către M.Eminescu: „Descifrând a sale patimi și amoru-i, cu nesațiu / El ar frânge-n vers adonic limba lui ca și Horațiu...” (Scrisoarea V)

Termenul provine de la numele lui Adonis, tânăr nespun de frumos, născut din unirea incestuoasă dintre Ciniras, regele Ciprului, și fiica sa, Smirna sau Mira (Ovidiu, *Metamorfoze*, 10). De acest tânăr s-au îndrăgostit două zeițe: Afrodita și Persefona, care au apelat la Zeus ca să le facă dreptate. Acesta a spus ca Adonis să fie jumătate de an cu Afrodita și cealaltă jumătate cu Persefona. A murit în timpul unei vânători de mistreți, iar din sângele lui a răsărit o floare frumoasă, anemona.

- Un alt tip de vers antic este cel **alcaic**, format din cinci picioare, cu cezura după al doilea picior [4, p.25]. În literatura de specialitate se atestă și îmbinarea *strofă alcaică*, adică strofă compusă din patru versuri: două alcaice, unul iambic și unul coriambic [4, p.25]. Termenul „alcaic” are la bază numele lui Alceu (Ἀλκαίος) din Mytilene (Lesbos), care a trăit în secolul al VII-lea î.Hr. [1, p.8], fiul lui Perseu, tatăl lui Amfitrion și străbunul lui Heracle, care, din acest motiv, era numit și Alcide sau Alceu [3, p.53]. Alceu a fost un poet aristocrat și luptător contra tiraniei, contemporan cu Safo, de care s-a îndrăgostit fără speranță [1, p.9].

- De la numele orașului Alexandria (întemeiat de către Alexandru cel Mare în anul 322 î.Hr.), vestit prin cea mai mare bibliotecă a lumii antice (peste 700.000 de volume), atestăm expresia *vers alexandrin*, adică vers alcătuit din 12 silabe, cu cezura după silaba a șasea [1, p.9]. Adjectivul face parte și din îmbinarea *poezie alexandrină*, care este, de fapt, o poezie de tip rafinat, erudit, adesea ezoteric, caracteristică epocii elenistice [4, p.27].

- Adjectivul **anacreontic** se referă la lucrarea compusă în maniera poeziei erotice de curte a poetului grec Anacreon [4, p.37], care a fost admirat pentru perfecțiunea liricii sale, a fost frecvent imitat, începând cu epoca elenistică. Poeziile sale se remarcă prin veselie, grație și delicatețe [1, p.11]. În literatura de specialitate se atestă acest termen în îmbinările *vers anacreontic* (vers cu structura metrică des întâlnită în poeziile lui Anacreon [4, p.37]) și *poezie anacreontică*.

- **Aristofanic** este numit versul antic format dintr-un dactil și un trohei [1, p.14] și derivă de la numele lui Aristofan, celebru poet grec comic. În terminologia literară, de fapt, adjectivul *aristofanic* se referă la o lucrare în genul lui Aristofan, dar în calitate de substantiv masculin denumește tetrametrul anapestic, folosit adesea de Aristofan în comediile sale [dex online].

Aristofan este considerat, pe bună dreptate, cel mai de seamă autor comic al antichității. S-au păstrat doar 11 dintre comediile sale, care sunt remarcabile prin virulența satirică și bogata inventivitate verbală; constituie o izbitură frescă a vieții politice și sociale a timpului („Norii”, „Pacea”, „Lysistrata”, „Păsările”, „Broaștele”, „Adunarea femeilor”) [5, p.63].

- În metrica antică **asclepiad** este numit versul compus dintr-un spondeu (sau troheu), doi (sau trei) coriambi și un un iamb [4, p.63]. Lexemul *asclepiad* poate fi adjectiv (vers asclepiad), dar și substantiv masculin care denumește membrul corporației medicilor greci. Se presupune că termenul provine de la numele poetului grec Asclepiade din Samos (sec. III î.Hr.), care a utilizat acest tip de vers, în special, în epigrame [1, p.15]. După o altă versiune, numele ar fi preluat de la zeul grec Asclepios (Ἀσκληπιός) sau Aesculapius la romani, fiul lui Apollo. Homer (Iliada, 4.193 și 204) nu îl prezintă pe Asclepios ca pe o divinitate, ci pur și simplu ca pe un medic care nu greșește niciodată. De altfel, Asclepiades (Ἀσκληπιάδης) era numele dat mai multor medici greci și derivă din Asclepios, zeul medicinei [3, p.107].

- Piciorul de vers compus din două silabe, dintre care, în prozodia antică, prima este scurtă și a doua lungă, iar în prozodia modernă prima este neaccentuată, cea de-a doua accentuată, se numește **iamb** [4, p.468]. În literatură de specialitate se atestă și adjectivul *iambic* „care aparține iambilor, privitor la iambi; scris în iambi” [4, p.468], întâlnit și în îmbinarea *metru iambic* „sistem de versificație care are la bază iambi” [4, p.468].

Pe de o parte, se presupune că termenul provine de la Iambus, numele zeului Pan; pe de altă parte – de la Iambe (Ἰάμβη) [1, p.69], tânără tracă, fiica lui Pan și a lui Echo [3, p.443]. Când zeița Demetra rătăcea pe pământ în căutarea fiicei sale Persefona (răpită de Hades), a fost găzduită de Celeos. Iambe, sclava lui Celeos, îi spunea zeiței Demetra glume grosolane, care au reușit s-o facă pe zeița disperată să zâmbească. În semn de recunoștință, Demetra a primit-o printre pupilele sale. Așadar, de la acest episod mitologic și de la protagonista lui și-a luat numele *poezia iambică*, care se caracterizează prin spirit glumeț, batjocoritor, având predilecție pentru insulte și invective [3, p.443], fapt pentru care, la vechii greci și romani, versul care conținea iambi era folosit, de cele mai dese ori, în satiră.

- De la numele lui Pindar, unul dintre cei mai mari poeți lirici greci, provin expresiile *versuri pindarice* sau *poezii pindarice*, adică scrise în stilul poetului în cauză. Din păcate, din opera lui Pindar s-au păstrat doar *Odele* (14 Olimpice, 12 Pythice, 11 Nemeene și 8 Istmice), care au fost compuse în cinstea învingătorilor la Jocurile Panelenice [1, p.125]. Scoatem în evidență și îmbinarea *odă pindarică*, care este, de fapt, o formă de poezie cu strofe liber organizate, pline de elan, cu construcții lexicale îndrăznețe [dex online]. În terminologia lingvistică se atestă și substantivul *pindarism*, care denumește „imitația liricii lui Pindar; lirism obscur, emfatic și artificios, în genul creației lui Pindar” [1, p.125].

- *Poeme orfice* sau *poezii orfice* sunt denumiri date textelor lirice și filosofice grecești atribuite poetului mitic Orfeu (Ὀρφεύς) [1, p.114], poet celebru, care a trăit înaintea lui Homer. Este considerat fiul lui Apollo și al muzei Caliope, a trăit în Tracia în epoca argonauților, pe care i-a însoțit în expediția întreprinsă în căutarea lânii de aur [3, p.617]. Se zice că Apollo i-a dăruit lira, iar muzele l-au învățat să cânte la ea, lucru care îi reușea de minune. Încercând să o readucă pe Euridice, soția sa, din sălașul lui Hades, nu a respectat condiția de a nu o privi până nu vor ieși din Infern, în felul acesta pierzând-o pentru totdeauna. Disperat fiind, le-a disprețuit și le-a insultat pe toate femeile din Tracia, fapt pentru care a fost sfâșiat de acestea în bucăți. Muzele însă i-au adunat rămășițele și le-au îngropat la Liberta, pe muntele Olimp. Poeții spun că lira lui Orfeu a fost adusă în Lesbos, fapt prin care se explică importanța și supremația pe care le avea această insulă în domeniul muzicii și al poeziei. Astrologii însă susțin că lira a fost transformată în constelație de către Zeus la rugămintea lui Apollo și a muzelor [3, p.617].

Lui Orfeu i-au fost atribuite numeroase compoziții poetice, dintre care multe sunt creații ale literaților școlii alexandrine, altele neputând fi datate mai devreme decât de secolul al VI-lea. Poemele orfice aveau, de obicei, conținut mitologic, filosofic și mistic.

- Adjectivul *safic* derivă din numele lui Safo (< gr. Σαφώ), vestită poetă greacă din antichitate, de unde și sensul adjectivului „propriu poetei antice Sapho sau scris în maniera acesteia” [1, p.138]. Așadar, Safo (Sappho, Sapho) s-a născut pe insula Lesbos, la Mytilene, într-o familie de aristocrați. A fost măritată și a avut o fiică pe nume Cleis. L-a cunoscut pe Alceu. Safo a fost alungată din patrie, unde luptele civile făceau ravagii, a plecat la Siracuza, în Sicilia; dar acest exil n-a durat mult și ea s-a întors pe insula Lesbos, unde a trăit până la bătrânețe.

Safo a condus o școală de muzică și poezie afiliată cultului mării divinități de origine asiatică – Afrodita („Casa Muzelor”), la care mergeau tinerele din familii nobile. Această școală a fost pusă sub patronajul Muzelor, Grațiilor și a Afroditei. Ea dedică unora dintre elevele sale versuri aprinse de pasiune. Safo mai era numită și „a zecea” (muză), opera ei fiind plasată alături de cea a lui Homer, autoarea știind să-și exprime emoțiile asociindu-le cu natura și întregul univers. Apa, focul, fluviile, soarele, stelele sunt mereu evocate în versurile lui Safo și sunt amestecate mereu cu tulburările sau bucuriile inimii ei prin corespondente subtile și secrete, care conferă poeziei sale un accent modern. Tematica poeziilor sale este pur feminină, axată pe învățătura muzicii și a dansului. Cântecul compus de Safo și de elevele ei sunt monodii, acompaniate de liră. Ea a compus însă și imnuri corale, poeme de largă respirație, după câte rezultă dintr-un fragment de epitalam în care cânta nunta lui Hector cu Andromaca. Valoroase sunt prelucrările ei din lirica populară din Lesbos, adevărate bijuterii ale genului.

În terminologia lingvistică se atestă adjectivul *safic* și în expresiile: vers *safic* (alcătuit din 11 silabe cu 5 picioare metrice, folosit în vechea lirică greacă și latină) și strofă *safică* (alcătuită din 4 versuri, primele 3 fiind *safice*, al patrulea *adonic*) [1, p.138]. Catul și Horațiu i-au adaptat și imitat unele poeme, încetățenind strofa *safică* la Roma. În lirica universală, au fost poeți care au încercat să scrie versuri în metrul *safic* (la noi Mihai Eminescu).

• Adjectivul *saturnin*, atestat și cu forma *saturnian*, are la bază numele zeului Saturn – în mitologia romană zeu al agriculturii, viticulturii și al recoltelor bogate. Saturn, străveche divinitate italică, la origine rege mitic al Italiei, a fost identificat de romani cu zeul grec Cronos, de la care a preluat atributele și genealogia [1, p.740]. Soția sa era Ops, zeița belșugului și a bogăției datorate agriculturii și vieții sociale. Saturn este cel care i-a învățat pe romani meșteșugul agriculturii, înlocuind treptat vechile obiceiuri barbare cu un nou mod de viață bazat pe ordine și morală.

În terminologia lingvistică este atestat, de fapt, în expresia *vers saturnin* „vers iambic (de șapte silabe) întrebuințat în poezia latină arhaică [4, p.948].

Menționăm că termenul *saturnin* este utilizat și în terminologia medicală, atribuindu-se bolilor provocate de intoxicația cu plumb, *saturn* fiind și numele plumbului în alchimie.

• **Cărțile sibiline** (de la Sibila (< Σιβυλλα), nume cu etimologie obscură, indicând preotesele dedicate cultului lui Apollo, care aveau darul profeției și interpretau oracolele zeului) reprezintă o culegere de profeții și maxime oraculare, adunate în șase cărți, considerate sacre și consultate în momentele cele mai dramatice și mai nesigure. La acestea se mai apela și în situațiile când trebuiau să se introducă culte noi (de exemplu, cel al lui Apollo, admis oficial la Roma în 433 î.Hr. [3, p.764]), să se ridice temple etc. Din păcate, cărțile sibiline au ars în incendiul de pe Capitoliu din anul 83 î.Hr. [3, p.764].

Analizând eponimele mitologice din terminologia filologică românească, am observat că cele mai numeroase exemple de eponimie din terminologia lingvistică și literară le găsim în clasa adjectivului, acestea fiind derivate cu sufixele *-ic* (*aristofanic*, *orfic*, *pindaric*, *safic* ș.a.) și *-in* (*alexandrin*, *sibilin* ș.a.), numărul substantivelor însă, în comparație cu cel al adjectivelor, fiind mult mai mic (*academie*, *aristarh*, *liceu*, *satiră* etc.).

Așadar, eponimele de origine greacă au contribuit considerabil la îmbogățirea semnificativă a terminologiei lingvistice și literare românești, satisfacând, în general, nevoia de precizie a științei și, pe de altă parte, sintetizând într-o formă concisă un înțeles care, altminteri, ar necesita mijloace de expresie mult mai extinse.

Referințe:

1. Cojocaru C. Dicționar de eponime. - Chișinău: Pontos, 2011.
2. Ghiș D. O importantă resursă terminologică – numele proprii. - Universitatea „Tibiscus” Timișoara (resursă electronică).
3. Ferrari A. Dicționar de mitologie greacă și romană. - Iași: Polirom, 2003.
4. Dicționar explicativ al limbii române. - București: Univers enciclopedic, 1998.
5. Dicționar enciclopedic. - Chișinău: Cartier, 2002.
6. Tatomirescu I.P. Dicționar estetic-literar, lingvistic, religios, de teoria comunicației... - Timișoara: Aethicus, 2003.

Prezentat la 30.11.2012